

PRINCIPII DE ALCĂTUIRE A DICȚIONARULUI GRAIURILOR RUSEȘTI (LIPOVENEȘTI) DIN ROMÂNIA

DE

ANDREI IVANOV ȘI FEODOR CHIRILĂ

În masa vocabularului autohton al graiurilor lipovenești, existente pe teritoriului României de mai bine de două secole, s-au petrecut fenomene lingvistice proprii oricărui grai desprins în timp și spațiu de trunchiul său etnolingvistic : pierderea unor sensuri inițiale și căpătarea altora noi, restrângerea sau lărgirea sferei semantice a unor cuvinte, precum și dispariția unor cuvinte și apariția altora, ceea ce a dus la îmbogățirea considerabilă a vocabularului acestor graiuri. Lărgirea fondului lexical s-a făcut mai cu seamă prin împrumuturi din limba română.

Primul studiu științific asupra graiurilor lipovenești din țara noastră, datorat lui Vasile Arvinte, a apărut cu aproximativ două decenii în urmă¹. Ulterior cercetările se amplifică, concretizându-se prin apariția de articole și studii, prin teze de doctorat.

Domeniile de investigație, în ordinea priorității lor cronologice, sînt cele ale foneticii și fonologiei, gramaticii, lexicului și onomasticii, circumscrise de regulă la un grai oarecare.

În etapa actuală, lipovenii reprezintă o populație bilingvă. Bilingvismul se manifestă prin folosirea alături de graiul natal și a limbii române ca limbă națională, în orice împrejurare exceptînd cadrul familial restrîns și comunitatea lingvistică respectivă.

Dispariția, deși lentă, dar firească a elementelor autohtone din vocabularul graiurilor lipovenești impune înregistrarea lexicografică a vocabularului acestor graiuri, pentru a pune la îndemîna cercetătorilor dialectologi un amplu material privind modalitățile de exercitare asupra lor a influenței limbii române.

Pînă în prezent au fost întocmite glosare de o întindere mai mică sau mai mare, care însoțesc unele articole, studii și chiar monografiile consacrate graiurilor lipovenești. Printre autorii acestor lucrări, amintim pe Vasile Arvinte, Victor Vasenco, Maria Dumitrescu, Pricop Chirilov, Theodor Olteanu, Feodor Chirilă, Andrei Ivanov ș.a.². În pofida numărului lor mare, glosarele de cuvinte

¹ Vasile Arvinte, *Un caz de bilingvism slavo-român. În legătură cu elementele remânești din graiul lipovenilor din Dumasca*, SCL, IX, 1958, nr. 1, p. 45–71.

² Vasile Arvinte, *op. cit.* ; Victor Vasenco, *Observații asupra graiului rusesc al lipovenilor din satul Pisc, rn. Brăila*, în „Romanoslavica”, VII, 1963, p. 95–117 ; Maria Dumitrescu, F.

lipovenesti existente nu reflectă, după cum am constatat, întregul teritoriu de răspîndire a acestor graiuri. Graiurile lipovenesti din Moldova și Bucovina, de pildă, s-au bucurat de mai puțin interes decît cele răspîndite în Dobrogea. Glosarele amintite sînt consacrate vocabularului specific unei singure localități, de obicei unui sat sau unei comune. Un glosar sau dicționar care ar viza un grup de graiuri și cu atît mai mult graiurile lipovenesti de la noi nu a fost încă realizat. Practica lexicografică a demonstrat că elaborarea de dicționare, și mai cu seamă a dicționalelor dialectale, este o activitate complexă, necesitînd din partea autorilor lor o vastă pregătire lingvistică și o tehnică de elaborare bine pusă la punct. Acelorași exigențe trebuie să le răspundă și elaborarea de dicționare dialectale bilingve, cum este, de pildă, *Dicționarul graiurilor ruse (lipovenesti) din România*, la care ne referim în prezentul articol.

Graiurile lipovenesti din România, aflîndu-se de cîteva secole în mediul lingvistic aloglot, păstrează, pe de o parte, în bună măsură specificul graiurilor din care s-au desprins, iar pe de alta, capătă tot mai pronunțate amprente ale mediului lingvistic străin la mai toate nivelele limbii. Valoarea unui dicționar dialectal bilingv este determinată nemijlocit de reflectarea tuturor acestor particularități.

În aceste condiții, ni se pare că elaborarea în viitorul apropiat a unui dicționar unic, care să cuprindă vocabularul tuturor graiurilor lipovenesti situate pe teritoriul României, ar constitui un act de cultură extrem de necesar.

Cele de mai jos se vor referi la cîteva probleme legate de ordonarea în dicționar a vocabularului dialectal cules.

I. Vocabularul graiurilor lipovenesti cuprinde trei straturi de cuvinte: cuvinte autohtone, moștenite din limba rusă comună, inclusiv elemente lexicale împrumutate altădată din idiomuri vecine; împrumuturi lexicale datorate noilor condiții de existență — lingvistice și social-economice — pe teritoriul României, și, în fine, creații lexicale proprii, inexistente în limba rusă comună și, deci, în graiurile ruse convergente. Toate aceste componente ale vocabularului graiurilor lipovenesti vor fi reflectate în *Dicționar*. Vor rămîne în afara lui numele proprii (toponime, antroponime etc.), inclusiv porecele, chiar dacă acestea din urmă își au originea în nume comune.

Dicționarul va cuprinde toate părțile de vorbire, inclusiv interjecțiile, ordonate alfabetic. Perechile aspectuale ale verbelor vor figura, de regulă, în articolul al cărui cuvînt-titlu va fi verbul de aspect imperfectiv. Adjectivele și adverbele vor fi însoțite de formele lor la gradul comparativ. Adverbele și adjectivele în [-mšy] (*výpimšy* „cherhelit“, „cu chef“, *adémšy* „îmbrăcat“, *razúmšy* „descult“ etc.), formate de la verbe, vor constitui cuvinte-titlu separate.

Pentru părțile de vorbire flexibile vor fi înserate paradigmele — complete sau parțiale —: *beč* (bežat') „a alerga“ (*bjačú, bjačiš, bjačiš, bjačúl', bjačíl', bex, béčla; bjači*) sau *cep* (cep') „lanț“ (*cépa, cépu. . .*).

Novicicov, *Lexicul graiurilor rusești din satul „Mila 23“ (reg. Dobrogea)*, în „Romanoslavica“, VII, 1963, p. 113—129; P. Chirilov, *Graiul lipovenilor din Pîsc — Brăila (fonetică și fonologie, morfologie, vocabular)*, rezumatul tezei de doctorat, București, 1975; Th. Olteanu, *Graiul lipovenilor din Mila 23, județul Tulcea (sistemul lexical)*, rezumatul tezei de doctorat, București, 1977; F. Chirilă, *Probleme de sinonimie dialectală*, București, 1977; A. Ivanov, *Genul gramatical în graiurile lipovenesti (cu privire specială asupra genului neutru)*, rezumatul tezei de doctorat, București, 1977, ș.a.

2. Întrucît între structura fonetică a cuvîntului din grai și cea din limba rusă comună nu există deosebiri esențiale, transcrierea vocabulelor în cuvîntele-titlu, cît și a ilustrațiilor contextuale, urmează a fi simplificată, renunțînd, bunăoară, la redarea muierii consoanelor în fața vocalelor [e] și [i] (*léla* „vară“ și nu *l'éta*) și iotării acestora din urmă (*éty* „acest“ și nu *jéty*, *iγráiš* „cîntî“ și nu *iγráiš*).

Identitatea fonetică a cuvîntelor din graiurile lipovenesti și din limba rusă comună nu impune vreo adnotare suplimentară în acest sens. Cînd însă există deosebire de ordin fonetic, între paranteze, redată spațiat, este indicată și corespondența lexicală din rusa comună. De exemplu, *beč* (b e ž á t') „a alerga“, *béγyť* (b é g a t'), *svísnuť* (s v í s t n u t'), *čičás* (s e j č á s). Cînd cuvîntul nu există în limba rusă comună, fiind o creație proprie a graiului sau avînd o etimologie străină, inclusiv românească, în afara parantezelor se va da traducerea lui în rusa comună, de pildă : *či* „ili“, *báša* „štuka“ — „bucată“, *prišidint* „predsedátel“ — „președinte“, *tren* „póezd“ — „tren“.

Invariantele fonematice, în cazul în care acestea sînt realizate prin vreuna din variantele lor, sînt puse în evidență prin formele gramaticale ce urmează după cuvîntele-titlu, ca, de exemplu, *lop* „frunte“ (*lob*), *lóba*, *lóbu* ; *γalúpka* „porumbel“ (*golub*'), *γalubýx*.

Pentru cuvintele împrumutate din alte idiomuri, inclusiv din limba română, se va indica sursa de împrumut. De exemplu, *vitéza* < rom. *viteză* „skérost“ ; *alimentára* < rom. *alimentară* „gastronom“ ; *γódja* < ucr. *gódi* „ajunge“ ; *γič* < tc. *hic* „deloc“ ; *várda* < bg. *varda* „atenție“, „la o parte“, „păzea !“.

Cînd un împrumut are corespondente etimologice în două sau mai multe idiomuri, acestea sînt menționate, fără a se indica sursa directă de împrumut. Astfel, *či*, pol. *czy*, ucr. *či* „ili, líbo“ — „sau“.

Nu se indică sursa de împrumut pentru acele lexeme de origine străină care sînt atestate în lucrări lexicografice pentru graiurile ruse convergente, cum ar fi *baštán* „bostănărie“ ; *γóršy* „mai tare“, înregistrate în *Dicționarul lui Dal*³.

Variantele fonetice ale cuvîntelor din articol vor fi inserate în cuvîntul-titlu (*čičás / syčás*) „acum“. Sinonimele lor, în schimb, vor constitui articole de sine stătătoare (*či* „sau“, *ili* „sau“ ; *semakátka* „bicicletă“, *bičikléta* „bicicletă“).

În concluzie, un articol de dicționar, avînd, de pildă, cuvîntul-titlu un substantiv, va cuprinde : a) cuvîntul-titlu ; b) caracterizarea gramaticală a acestuia ; c) informații etimologice în cazul unor împrumuturi din alte idiomuri ; d) indicarea formei din rusa comună sau traducerea cuvîntului-titlu în limba rusă ; e) traducerea în limba română ; f) paradigme — complete sau parțiale ; g) ilustrații de folosire a cuvîntului.

³ Vladimir Dal', *Tolkovijj slovar' žyvogo velikoruskogo jazyka*, I—IV, Moscova, 1956.

Modele de articole de dicționar*

Ана́ v. он.

Ано́ v. он.

Ани́ v. он.

ацэ́т¹//сирко́ m (U, S) (уксус), „oțet“; ўон пашо́л у кумпаратыву за ацэ́тым „el s-a dus la cooperativă după oțet“.

блок¹ m (дом городского типа), „bloc de locuințe“; ты жыво́ш у до́ми, чи у бло́ки? „Locuiești în casă (cu curte) sau la bloc?“ [v. și дом].

бра́йн'к/ы(й)¹, ыя, им // краси́вы(й), „красивый“, „frumos“; ўот што́фа бра́йн'кыя „ce stofă frumoasă“.

в'Адро́² m [pl. в'о́дры¹], „ведро́“, „căldare“; в'адро́м будим набира́ть вады́ „vom lua apă cu căldarea“.

у́ади́н'к/ы(й) v. у́а́тыы.

у́а́тк/ы(й)¹//и(й) [dim. у́ади́н'к/ы(й)//и(й)] (плохой, некрасивый) „prost“, „stricat“, „urit“; је́ти жа́блыки у́а́ткыи, ни је́ш их „aceste mere sînt stricate, nu le mîncă“.

у́ич//пи́чут' adv. (совершенно, совсе́м), „deloc“; а а́не у́ич ни спужа́лис „dar ei nu s-au speriat deloc“.

до́м¹ m [pl. да́ма²] „дом“, „casă“; наш до́м на кра́ю с'а́ла „casa noastră e la marginea satului“ [v. și блок, хата].

жа́да f v. харч́й .

де́лыт'¹ — зде́лыт'¹, „де́лать — сде́лать“, „a face“; ви́диш, ка́да ни де́лыши, што́ на́да „vezi, dacă nu faci ce trebuie“.

зау́л'адыват'¹ — зау́л'а́нут'¹, „загла́дывать — загляну́ть“, „a se uita“; зау́л'а́ни у ка́мёрку, мо́жа ўо́н там „uită-te în cameră, poate e acolo“.

зде́лыт' v. де́лыт'.

краси́в/ы(й), ыя, им v. бра́йн'кы(й).

ку́пй 'а́т' — ку́пйт'², „покупа́ть — купи́ть“, „a cumpăra“; ўо́т, ка́да па́е́ду у Бра́йлы, ку́пю тибе́ ку́клу бра́йн'кы́у „cînd voi merge la Brăila, îți voi cumpăra o păpușă frumoasă“.

ло́п² m [pl. ла́бы], „лоб“ „frunte“; на ла́бу му́ха у тибе́ „e o muscă pe fruntea ta“.

луми́на³ f (электрический свет), „lumină electrică“; за́св'а́ти луми́ну „arînde lumina“.

мала́ко⁴ m [dim. мала́ч'ко́], „молоко́“ „lapte“; вы́ши ка́нку мала́ка та́пл'о́выуа “ „bea o cană de lapte fierț“.

мала́ч'ко́ m v. мала́ко.

на́уа́ f [pl. но́уи; dim. но́шка], „нога́“,

„picior“; на́уу пра́выу сибé слама́л „și-a rupt piciorul drept“.

ни́чут' v. у́ич.

но́шка v. на́уа́.

он//ўо́н, „он“, „el“, f **Ана́** „она“, „ea“, n **Ано́**, „оно“, „el“, pl. **Ано́**, „они“, „ei“, „ele“.

писмо́² m [pl. писмы́¹], „письмо́“, „scrisoare“; ади́н писмо́ те́л'ка па́лучыл „am primit doar o scrisoare“.

примар'¹ m [pl. примари́], (примарь, председатель сельсовета), „primar“; а ты па́уава́ри с примар'о́м „să vorbești cu primarul“.

приши́ди́нт'² m (председатель), „președinte“; приши́ди́нт пашо́л у ку́ликти́у „președintele a plecat la colectivă“.

рак³ m [pl. ра́ки și ра́ки], „рак“, „rac“; у је́тим жа́ру уно́уа ра́коу „în malul acesta sînt mulți raci“.

р'а́т⁴ m [pl. р'а́ды], „ряд“, „rînd“, „șir“; у́жы́ два р'а́да пра́нало́ли „am plîvit deja două rînduri“.

рука́⁴ f [pl. ру́ки], „рука“, „mînă“; за́в'а́зал сибé ру́ку „și-a legat (bandajat) mîna“.

р'у́мка⁶ f „р'у́мка“, „răhărel“; ни р'у́мки во́тки тибе́ низ'а́ пйт' „nici un răhărel de țuică nu ai voie să bei“.

све́т² m „свет“, „lumină“; тут све́та ни́ма „aici nu e lumină“.

сы́ча́с v. чича́с.

сол' m, „соль“ f, „sare“; крúпны́уа со́лу́ па́кли́л „ai pus sare grunjoasă“.

самакáтка//би́циклéта//самап'а́дка f (SR), „велосипед“, „bicicletă“; он умéйт' ката́ца на самакáтки „el știe să meargă cu bicicletă“.

сте́п⁶ m, „степь“ f, „stepă, cîmp“; [pl. ст'ап'а́³]; усе́ рабо́чни на ст'апé „toți lucrătorii sînt pe cîmp“.

т'ал'о́вык² m [pl. т'ал'а́ты⁴] „теленок“, „vițel“; т'ал'о́вык вы́бих из двара́ „vițelul a fugit din curte“.

харч́й pl. // жа́да f, „еда, пища“, „mîncare“, „hrană“; харч́й бра́выи „mîncare bună“; на свайх харч́ах „cu mîncare proprie“.

хата́ f [dim. хат'о́шка] 1. до́м (дом), „casă“; наша хата́ но́выа „casa noastră e nouă“; 2. ко́мната „cameră“; у пи́редни//ва́дни хата́ „în camera din față// din spate“ [v. și дом].
хат'о́шка f v. хата́.

чича́с adv., „сейчас“, „acum, imediat“; чича́с при́ду „vin imediat“.

* Abrevieri: SR = slava rusă, S = Sarichioi, U = Unirea (Jurilovca). Cifrele la umărul cuvintelor-titlu vor trimite la modele de paradigme de la finele Dicționarului.

PRINCIPES D'ÉLABORATION DU *DICTIONNAIRE DES PATOIS
RUSSES DE ROUMANIE*

RÉSUMÉ

L'article ci-dessus est consacré aux problèmes de l'arrangement du vocabulaire dialectal mentionné dans le *Dictionnaire des patois russes („lipovenești“) de Roumanie*, en cours d'élaboration.

Après une analyse minutieuse du matériel recueilli, les auteurs ont tiré la conclusion que le vocabulaire des patois russes („lipovenești“) contient trois niveaux de mots : des mots autochtones, hérités de la langue russe commune, y inclus les éléments lexicaux empruntés autrefois à des idiomes voisins ; des emprunts lexicaux dus aux nouvelles conditions d'existence—linguistique et socio-économique — sur le territoire de la Roumanie, et enfin des créations lexicales propres, inexistantes dans la langue russe commune et par conséquent dans les patois russes convergents. Toutes ces parties du vocabulaire des patois „lipovenești“ seront représentées dans le dictionnaire.

Le dictionnaire contiendra toutes les parties du langage y inclus les interjections, ordonnées alphabétiquement. Un article de dictionnaire ayant, par exemple, pour le mot-titre un substantif, contiendra : a) le mot-titre ; b) les traits grammaticaux de celui-ci ; c) des informations étymologiques quand il s'agit d'emprunts à d'autres idiomes ; d) la précision de la forme de la langue russe commune ou la traduction du mot-titre en russe ; e) la traduction en roumain ; f) paradigmes—complets ou partiels ; g) illustration de l'emploi du mot.

Les auteurs considèrent que l'élaboration dans l'avenir immédiat d'un dictionnaire de tous les patois „lipovenești“ situés sur le territoire de la Roumanie constituera, sans doute, un acte culturel extrêmement nécessaire.

*Facultatea de Limbi Străine
București, str. Edgar Quinet, nr. 5—7*